

TURKESTANSKIYE VEDOMOSTI GAZETESİ'NİN TÜRKİSTAN TARİHİ KAYNAĞI OLARAK ÖNEMİ

THE IMPORTANCE OF THE NEWSPAPER TURKESTANSKIYE VEDOMOSTI AS THE SOURCE OF INFORMATION ON THE HISTORY OF TURKESTAN

Leyla DERVİŞ*

Öz

Çarlık Rusya dönemi Türkistan tarihi halen tam manasıyla incelenmiş ve ortaya konulmuş değildir. 1870-1917 yılları arasında Türkistan Genel Valiliği'nin resmi yayını görevini üstlenen Turkestanskiye Vedomosti Gazetesi, Türkistan tarihinin ilgili dönemini iyi yansıtan süreli kaynaklardan biridir. Bu çalışmada, gazetenin 1871 yılındaki sayıları mercek altına alınarak incelenmiştir. Yapılan değerlendirmelerin ve incelemelerin sonucunda söz konusu gazetenin Türkistan'ın o devirdeki tarihi, kültürü, toplumsal yapısı, şehirleri, eğitim hayatı, ekonomisi gibi pek çok alanda önemli bir kaynak olduğu ortaya konulmuştur. Bölgede yaşayan halklar ve etnik gruplar, bölgenin coğrafi özellikleri, başka devletlerin bölgeye yönelik politikaları gazetenin makalelerine konu edilmiştir. Bu gazetede Rusların bölgeye yönelik emelleri en iyi şekilde yansıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Turkestanskiye Vedomosti, Türkistan Genel Valiliği, Rusların Şark Politikası, Türkistan, Türk halkları

Abstract

The history of Turkestan of the Tsarist Russia period is still not fully studied and presented. The Turkestanskiye Vedomosti Newspaper, which was the official publication of the General Governorship of Turkestan between 1870-1917, is one of the periodicals which thoroughly reflected that period of the Turkestan history. In this study, the issues of the newspaper in 1871 were examined scrupulously. As the result of the study and evaluation of the newspaper, it has been concluded that the newspaper is an important source of information in multiple areas, such as the history of Turkestan, its culture, social structure, cities, education and economy of that period. The newspaper articles cover the topics of peoples and ethnic groups living in the region, its geographical features and policies of other states towards the region. In this newspaper, ambitions of Russia towards the region are reflected in the best way.

Keywords

Turkestanskiye Vedomosti, Turkestan General Governor, Russians' Policy on the Eastern Question, Turkestan, Turkic Peoples

* Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, leyladervis@akdeniz.edu.tr; <https://orcid.org/0000-0002-9396-9018>

GİRİŞ

Türkistan, İran'ın Horasan bölgesinden başlayarak Kuzey Afganistan dâhil Pamir ve Hindukuş-Kunlun (Karanlık) dağlarının kuzey eteklerinden Çin'in Tun-huang bölgesine kadar uzanan, oradan Mançurya'nın batısına ulaşan, Moğolistan'la birlikte Güney Sibirya'nın tamamını içine alan, batıda Ural dağları ile Volga ırmağının Hazar denizine ulaştığı noktaya kadar devam eden geniş bir alanı kaplar (Taşağıl, 2012, s. 556).

Çarlık Rusyası İtil-Ural bölgesini işgal ettikten sonra gözünü Türkistan coğrafyasına dikerek 18. yüzyılda Batı Türkistan'daki Kazakları egemenliği altına aldı. 1853 yılında Akmescid'in düşmesiyle Rus askerleri artık Türkistan'ın kalbine kadar indi. 12 Şubat 1865 tarihinde Issık Göl Vadisinden Ural Nehrine kadarki bölge Ruslar tarafından "Türkistan Oblastı"¹ adı altında birleştirilerek Orenburg Genel Valiliği emrine verildi. 11 Temmuz 1867 tarihinde Çar II. Aleksandr'ın emriyle Sır Derya ve Yedisu Oblastlarını içine alan Türkistan Genel Valiliği kuruldu. Türkistan Genel Valiliği'nin sınırları batıda Aral gölünün doğu kıyısına, Turgay, Akmolla, Semipalatinsk Oblastları, daha ileride Balkaş gölü ve Tarbagatay dağlarına, doğuda Çin'in idari birimleriyle sınırdaş olup güneyde Hive Hanlığı, Buhara Emirliği'nin Semerkant Beyliği, daha ileride Sır Derya'dan geçerek Çinaz'a kadar uzanıyor ve Taşkent'i içine alarak şartlı bir şekilde Hokand Hanlığı sınırına kadar devam ediyordu. 13 Temmuz 1867 tarihinde Türkistan Askeri Krayı² oluşturularak burası Savunma Bakanlığı'na bağlandı. 12 Haziran 1886 tarihinde Türkistan Genel Valiliği'ne Sır Derya, Semerkant ve Fergana Oblastları, 1899'da Hazar Ötesi Oblastı dâhil edilirken, Yedisu Oblastı 1882 yılında Türkistan Genel Valiliği'nden çıkartıldı (Egamberdiyev, 2002, s. 7-9; Şuşkova, 2015; Kerimov, 2019, s. 36-57).

I. Petro'dan bu yana Rusya'da "genel valilik" sıklıkla başvurulmuş idari yönetim şekli olagelmıştır. Normal valiliklerden farklı olarak genel valilik statüsü stratejik konumları açısından daha fazla önem arz eden yerlere veriliyordu. Doğal olarak İmparator tarafından atanan Genel Valilerin olağanüstü yetkileri söz konusuydu. Uezd³ yöneticilerini atama, mahkemeleri durdurma gibi pek çok yetki Türkistan'ın ilk Genel Valiliği görevine getirilen General Konstantin Petroviç Kaufmann'a⁴ verildi. Konstantin Petroviç Kaufmann gerektiğinde tam yetkili olarak komşu devletlerle diplomatik görüşmeler de yapabiliyordu. Türkistan Genel Valiliği'nin merkezi Taşkent şehri idi. Genel Valilik nüfusu 1,059,214 kişi, toplam toprağı 15,270 mil² idi. Türkistan Genel Valiliğinde askeri-sivil karışımı bir idare söz konusuydu. Genel Vali'nin altında Oblast Valileri, onların emrinde Uezd yöneticileri, onların altında da yerel yöneticilerin yer aldığı kabaca dört aşamalı yönetim şeması vardı (Şuşkova, 2015; Kerimov, 2019).

¹ Oblast, bir vali tarafından yönetilen ve yerel meclisi bulunan idari birimdir. Ruslar tarafından Türk yurtlarına da taşınmıştır.

² Çarlık Rusya'da bir tür coğrafi idari bölünümdür. Günümüzde de Federal bölüm tipi olarak kullanılıyor.

³ İlçeye karşılık gelen, Rus idari birimidir.

⁴ Konstantin Petroviç Kaufmann, 19 Şubat 1818 tarihinde Rusya'nın İvan şehri yakınlarındaki Maydan köyünde doğdu. 1836 yılında mühendislik okulundan mezun oldu. Belarusya, Gürcistan'da görev yaptıktan sonra 1844 Kafkasya, 1853-56 Kırım Savaşlarına katıldı. Kars seferine iştirak etti. 1860 yılında Harbiye Bakanlığı'na tayin edildi. 1865 yılının nisan ayında Kuzey-Batı Bölgesi Genel Valisi oldu ve bu görevini Türkistan Genel Valiliğine atana kadar sürdürdü. 4 Mayıs 1882 tarihinde Taşkent'te Genel Valilik görevinin başında iken vefat etti (Kerimov, 2019, s. 55-56). Türkistan'ın Ruslaştırılması ve Çarlık rejiminin burada kalıcı olması için çok çaba ve emek sarf etmiştir. Türkistan Genel Valilik makamına atanan Genel Valilerin tamamının biyografileri *Türkistanskiye Vedomosti'* de neşredilmiştir. 1867-1917 yılları arasında Türkistan Genel Valiliği görevinde bulunanlar hakkında ayrıca bkz. (Şuşkova, 2015, s. 57, Ek 7; Kerimov, 2019, s. 262).

Bölgede Bolşevikler iktidara geldikten sonra 16 Eylül 1924 tarihinde “Türkistan” adı yasaklanmıştır. Bölgenin Türk yurdu olduğunu savunan milliyetçi aydınları “pantürkist”, “Turancı” suçlamalarıyla ölüme gönderilmiştir. Rusların eliyle “Türkistan” bölgesinin sınırları ve kelimenin taşıdığı anlam önce küçültülmüş ve daha sonra tamamen ortadan kaldırılmıştır. Türkistan Türk Cumhuriyetleri 1991’de bağımsızlıklarına kavuştuktan sonra tarihi “Türkistan” tabiri yeniden canlandırılmaya başlamıştır. Kazakistan’daki gelişmeler bunun en güzel örneğidir.

Türkistan Genel Valisi Konstantin Petroviç Kaufmann bölgedeki Rus ahalisine hitap etmek ve valiliğin icraatları hakkında halkı bilgilendirmek amacıyla bir gazete çıkarmayı düşünmüştür. Gazetenin amacı yönetimin kararlarını, bölge ve Rusya’yla ilgili haberleri kısa zamanda halka ulaştırmak, Türkistan bölgesi hakkında Rusları bilgilendirmektir. Böylece Genel Valilik Kalem Odası bünyesinde gazete çıkartma kararı alındı. *Turkestanskiye Vedomosti* gazetesinin ilk sayısı Albay Nikolay Mayev⁵ editörlüğünde 28 Nisan 1870 tarihinde çıkartılmıştır. 1901 yılına kadar gazete editörlüğünü ordu mensubu şahıslar üstlenmiştir. Gazetenin yıllık abonelik ücreti 7 rubleydi ve yayın hayatına ilk başladığında gazetenin 100 civarında abonesi vardı.⁶ Başlangıçta gazete ayda iki defa, 1871 yılından itibaren haftada bir, 1893 yılından itibaren haftada iki, 1903 yılının aralık ayından itibaren haftada üç, daha sonra her gün çıkartılmıştır. Gazetede resmi ve gayri resmi materyaller neşredilmiştir. Resmi materyaller Türkistan Genel Vali Yardımcısı tarafından onaylandıktan sonra gazetede yayınlanmaktaydı. Gazetenin genelinden Genel Vali’nin atadığı editör sorumlu olmuştur. (Rijenkov, 1986, s. 178-183; Egamberdiyev, 2002, s. 15-24; Sunbetbayeva, 2018, s. 2-16).

Turkestanskiye Vedomosti gazetesi, tarihi kaynak olarak Rusça literatürde çeşitli çalışmalara konu edilmesine karşılık (Betger, 1926; Betger 1927; Kudinova, 1982; Kartayeva, 2001; Nurbekov, 2006; Kartayeva, 2007; Makarov, 2019), Türkiye’de şimdilik fazla incelenmemiş durumdadır. Türkistan tarihinin Çarlık Rusya dönemiyle ilgili yapılan çalışmalarda *Turkestanskiye Vedomosti* gazetesi haberlerine ve onda neşredilen makalelere atıflar yapıldığı görülmektedir. Fakat Türkiye’de şimdiye kadar konuyla ilgili sadece bir yüksek lisans tezi savunulmuş (Egamberdiyev, 2002), Türk ve İngiliz dilinde birer makale neşredilmiş (Şahingöz & Egamberdiyev, 2009; Sunbetbayeva, 2018), ve bir bildiri sunulmuştur. (Kartayeva, 2019). Oysa Çarlık Rusya dönemindeki Türkistan’ın genel durumu ve çeşitli konularında resmi devlet

⁵ Nikolay Aleksandroviç Mayev, 21 Şubat 1835 tarihinde Saint Petersburg şehrinde doğmuştur. 2. Petersburg Askeri Okulu’ndan 1854 yılında mezun olarak orduda göreve başlamıştır. 1853-56 yıllarında devam eden Kırım Harbine gönderilmiş ama savaşa iştirak etmemiştir. O yıllardan itibaren çeşitli gazete ve dergilere yazılar yazmaya, 1860’lardan itibaren dergilerde editör yardımcılığı görevini üstlenmeye başlamıştır. 1863 yılında ordudan ayrılmış ve Petersburg Üniversitesi Fizik-Matematik Fakültesi’nde 1869 yılına kadar eğitim görmüştür. Üniversiteden mezun olduktan sonra mayıs ayında tekrar orduya göreve çağrılmış ve Türkistan Askeri Valiliğine gönderilmiştir. Kaufmann aynı yılın kasım ayında Mayev’i *Turkestanskaya Vedomosti* editörü olarak tayin etmiştir. Mayev, 1892 yılında emekli olana kadar gazete editörlüğü görevini sürdürmüştür. Gazete editörü 1873 yılında Hive, daha sonra Hokand seferlerine katılmıştır. Mayev, Türkistan’ın çeşitli bölgelerinde saha çalışmaları düzenlemiştir. Biyoloji, zooloji alanlarındaki keşif koleksiyonunun bir kısmını Moskova Üniversitesi’ne bağışlamıştır. Mayev, Taşkent’teki şehir kütüphanesinin, çevre müzesinin organizatörlerinden biri olmuştur. 1890 yılında Taşkent Tarım Fuarı’nu, 1891 yılında Moskova’da Orta Asya Fuarı’nu düzenlemiştir. Onun *Taşkent Fuarı Kılavuzu* çalışması 19. yüzyılın ikinci yarısındaki Türkistan’ın tarihi, ekonomisi, madenleri vs. konularda ayrıntılı bilgiler içermektedir. Mayev, Türkistan’la ilgili on civarında kitap, çok sayıda makale neşretmiştir. Rus İmparatorluk Coğrafya Cemiyeti, Moskova Doğa, Antropoloji ve Etnografya Severler Cemiyeti üyesi olan Mayev, 2 Ocak 1896 tarihinde Saint Petersburg’da vefat etmiştir. 1870-1917 yıllarında gazetede görev alan diğer editörler hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz: (Rijenkov, 1986, s. 178-180).

⁶ Rijenkov, bu sayının 300 olduğunu bildirmiştir (1986, s. 179). Şadmanova, arşiv belgelerine atıf yaparak bu sayının 1893 yılına kadar 225 olduğunu yazmaktadır (2009, s. 24). Gazete abone sayısı ile ilgili belirli bir net tarih belirtilmediği için 100 ile 300 arasındaki rakamların hepsinin farklı yıl ve aylara göre doğru olabileceğini söyleyebiliriz.

bilgilerini ihtiva ettiği için tarih araştırmacıları açısından *Turkestanskiye Vedomosti*'nin ana kaynak değerini taşıdığı kanaatindeyiz.

Gazetenin Türkistan tarihinin ana kaynaklarından biri olduğunu ortaya koymak için bu çalışmada *Turkestanskiye Vedomosti*'nin sadece 1871 yılındaki sayıları mercek altına alınmıştır. Bu doğrultuda 1871 yılında gazetede neşredilen yazılar konularına göre tasnif edilmiştir.

Araştırmak için *Turkestanskiye Vedomosti*'nin 1871 yılındaki sayılarının seçilmiş olmasının nedeni, gazetenin 1871 yılından itibaren düzenli olarak haftada bir neşredilmeye başlamış olmasıdır. Ayrıca başka bir sebep ise gazetenin toplam 6406 sayısının tamamını bir makalede incelemenin imkânsızlığıdır. Daha sonra konuyla ilgili yapılacak bir başka karşılaştırma çalışması (örneğin, 20. yüzyıldaki sayılarıyla), bu zaman zarfında Rusların Türkistan politikasının ne kadar değiştiği ve öncelik verdiği konuların ne yöne doğru evrildiği hususunda bize fikir verecektir.

1871 yılında gazetenin 48 sayısı neşredilmiştir. İlk sayının 14 Ocak tarihinde, 48. sayının da 27 Aralık tarihinde çıktığı görülüyor. Gazetenin bir sayısı dört sayfadan ibarettir. Sayfa sayısı bazen ilanların fazlalığı nedeniyle 5-8 sayfaya çıktığı da olmuştur. Fakat bu durum *Turkestanskiye Vedomosti*'nin sayfa sayısının dört olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. 1871 yılına ait gazete sayılarında tartışma yaratacak konuların işlenmemesine dikkat edildiği göze çarpmaktadır. Ruslar bölgeyi daha yeni egemenlikleri altına aldıklarından halkı galeyana sürükleyecek yazıları yayınlamamaya dikkat etmişlerdir. Elbette gazetenin Çağatayca (Kazakça, Özbekçe) ek sayfaları söz konusuydu. Bu ek sayfalar 1883 yılından itibaren ayrı bir haftalık gazete olarak çıkartılmaya başlamıştır. Burada üst düzey manifestolar, buyruklar, bölgeyi ve bölge halkını ilgilendiren haberler, Duma'nın çalışmaları gibi konularda yayınlar yapılmıştır. Onların 1871 yılına ait bütün sayfalarını inceleme imkânımız olmadığından ek sayfalar konusuna burada girilmemiştir.

Turkestanskiye Vedomosti'nin birinci sayfası gazetenin içeriği, bazen de okurların abone olmasını isteyen reklam veya önemli bir başka duyuru ile başlıyordu. İçerik kısmından sonra gazetenin Resmi Bölümü mevcuttur. Resmi Bölümde Türkistan bölgesinin askeri, siyasi, sosyal, istatistikî, mali, tıbbî, ticarî, ulaşım durumu, bölgenin yer altı zenginlikleri vs. hakkında bilgiler yayınlanmıştır. Askerî Genel Valinin kararları, emirleri, ilanları, ödüller, tayinler ve Rus askeri birliklerinin Doğu yönündeki ilerleyişi, Genel Valinin Türkistan hanlıklarıyla diplomatik ilişkileri hakkında kısa bilgiler bu bölümde yer almıştır (Egamberdiyev, 2002, s. 18). Çeşitli duyurular, Genel Valilik açısından önem arz eden gelişmeler kısaca burada verilmiştir.

Turkestanskiye Vedomosti gazetesinin Resmi Bölümü'nde Türkistan'ın kaderini ilgilendiren gizli ibaresi taşımayan bütün kararların neşredildiği görülmektedir. Rusların bölgeye kalıcı olmak üzere geldikleri, aldıkları kararlar ve attıkları adımlardan açıkça anlaşılmaktadır. Çarlık Rusya'yı temsil eden askeri ve sivil yöneticiler, sistemli şekilde bölgeyi keşfetme, çözme ve yönetme peşindeydiler.

Gazetenin Gayri Resmi Bölümü kendi içinde şartlı olarak üç bölümden oluşmuştur. Bölümün baş tarafında Türkistan'la ilgili çeşitli makalelere yer verilmiştir. Devamında Haberler ve Notlar başlığı altında bölgede meydana gelen ve Ruslar açısından önem arz eden olaylar kısa ve net olarak aktarılmıştır. Gazetede sonunda ekonomiyi ilgilendiren çeşitli haber, veri ve değerlendirmeler yer almıştır. Elbette gazetenin en sonunda da reklamlara yer verilmiştir. Gazete reklamlar almasına karşılık, Genel Valilik desteği olmadan varlığını sürdürmeyeceği arşiv belgelerinde yapılan araştırmalardan anlaşılmaktadır (Şadmanova, 2009, s. 24-28).

Gazetede makalelerin çoğunun yazar ismi olmaksızın neşredildiği dikkat çekmektedir. 1871 yılında gazetede yayınlanan makalelerde otuzdan fazla yazarın imzası bulunmaktadır.

Bunlar arasında Aleksey Fedçenko, Afanasiy Grebenkin,⁷ Aleksandr Horoşin,⁸ Grigoriy Zagryajskiy,⁹ İoronim Krauze, Nikolay Mayev, Şahmardan İbragimov¹⁰ gibi yazarların birden fazla makalesi neşredilmiştir. Bu yazarlardan sadece iki tanesinin yerli halkın temsilcisi olduğu da dikkate şayandır. Gazetenin ilk dönemlerinde Genel Vali Konstantin Kaufmann'ın gazetede editör gibi çalıştığı dikkate alınırsa, onun gazetede ki makalelerin kimin adıyla çıkacağı veya makalenin müellifli çıkıp çıkmamasına dikkat ettiği söylenebilir. Yeri gelmişken belirtilmelidir ki, *Turkestanskiye Vedomosti* gazetesinde Vasiliy Barthold, Nikolay Severtsov, İvan Muşketov, Vasiliy Oşanın, Nikolay Pantusov gibi devrinin önde gelen âlimleri makaleler neşretmişlerdir (Egamberdiyev, 2002, s. 20).

Turkestanskiye Vedomosti Gazetesi'nin Türkistan Tarihi Kaynağı Olarak Önemi

Evgeniy Betger¹¹, *Turkestanskiye Vedomosti* gazetesinde Türkistan'ın tarihi, arkeolojisi, etnografyası ve coğrafyası ile ilgili 700'den fazla çalışmanın neşredildiğini belirtmiştir (1927, s. 481-531). Gazetenin 1871 yılında çıkan 48 sayısı üzerinde yapılan incelememiz, bu yayın organının sıradan bir gazeteden fazlası olduğunu ortaya koymuştur. Gazetenin incelenen 48 sayısında Türkistan'ın arkeoloji, biyoloji, borsa, coğrafya, din, eğitim, ekonomi, entomoloji, etnografya, folklor, hayvancılık, hukuk, jeoloji, istatistik, kosmetik, madencilik, maliye, matbaa, mimari, paleontoloji, sanayi, seyahat, tıp, tarih, ticaret, topoğrafya, ulaşım, zanaat ve ziraat alanlarında makaleler neşredilmiştir. Meselenin daha iyi anlaşılabilmesi için, 1871 yılında

⁷ Afanasiy Davidoviç Grebenkin (05.07.1840-1888), Rusya'nın Herson Valiliğinde soylu bir ailenin çocuğu olarak doğmuştur. 1861 yılında Mihaylov Topçu Akademisi'nden mezun olarak orduda göreve başlamıştır. 1864 yılından 1887'ye kadar Türkistan'ın çeşitli bölgelerinde görev yapmıştır. 1870 yılında Türkistan Genel Valiliği'nde görev yapmaya başladığı için *Turkestanskiye Vedomosti* gazetesinde yazıları sıklıkla yayınlanmıştır. Bölgede yaptığı saha çalışmalarından ötürü 1872 yılında Rus Coğrafya Cemiyeti'nin gümüş madalyasına layık görülmüştür (Bashanov, 2005, s. 66).

⁸ Aleksandr Pavloviç Horoşin (20.08.1841-25.08.1875), Orenburg Valiliği Buzuluk Uezdinde doğmuştur. Horoşin, 1853 yılında girdiği Orenburg Asker Okulunda Türk dillerini en iyi şekilde öğrenmiştir. Yüzbaşı (Yasavul) Horoşin 1865 yılında kendi isteğiyle Türkistan'a tayin olmuştur. Buhara ve Hive seferlerine iştirak etmiş, Hive Özel Kurulu'nda görev almıştır. Türkistan'ın çeşitli bölgelerinde saha çalışmaları yürütmüştür. 1875 yılında Hokandlılarla yapılan savaşta öldürülmüştür. Horoşin'in Türkistan üzerine dört kitap, 70'ten fazla makalesi mevcuttur. *Turkestanskiye Vedomosti* gazetesinde Horoşin'in hacimli makaleleri neşredilmiştir (Fokin, 2000).

⁹ Zagryajskiy Grigoriy Semenoviç (1838-), Rusya'nın Smolensk Valiliğinde dünyaya gelmiştir. 1867 yılından itibaren binbaşı rütbesiyle Türkistan'ın çeşitli yerlerinde görev yapmıştır. Moskova Doğa, Antropoloji ve Etnografya Severler Cemiyeti'nin Türkistan Şubesi'nin kurulmasında büyük emeği geçmiştir. Kazak ve Kırgızların halk bilimi, hukuku üzerine çalışmalar yapmıştır. *Turkestanskiye Vedomosti* gazetesinde Zagryajskiy'in onlarca yazısı neşredilmiştir (Ayagan, 2005, s. 367).

¹⁰ Şahmardan Miras oğlu İbragimov (1840-1891), Orenburg Valiliğinde bir asker ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Başkurt kökenlidir. Sibiryaya Askeri Okulu'ndan mezun olmuştur. 1856 yılında Çokan Velihanov'un yanında tercüman olarak çalışmaya başlamıştır. Daha sonra onun eserlerinin yayınlanması için emek vermiştir. 1863-67 yılları arasında Omsk Okulu'nda Kazak dili dersleri vermiştir. 1867 yılında General Kaufmann'ın emriyle Türkçe, Farsça dillerinden sorumlu Genel Valilik tercümanı olarak tayin edilmiştir. 1870 yılında Genel Vali'nin emriyle *Türkestan Vilayeti* gazetesinin editörlüğüne getirilmiştir. 1882 yılında emekliliğe ayrılana kadar editörlük görevini sürdürmüştür. 1884 yılında yeniden göreve çağırılmıştır. 1890 yılında Suudi Arabistan'a elçi olarak gönderilmiştir. 1891 yılında Suudi Arabistan'da koleradan ölmüştür (Tölepbay, 2019).

¹¹ Evgeniy Karloviç Betger (13.07.1887-03.04.1956), Alman bir ailenin çocuğu olarak Taşkent şehrinde dünyaya gelmiştir. Moskova Üniversitesi, Heidelberg Üniversitesi ve Kiev Üniversitesinde eğitim gördükten sonra, 1914 yılında Taşkent'e dönmüştür. Orta okulda dersler vermiş, Rus Coğrafya Cemiyeti'ne üye olmuştur. Taşkent ve genel olarak Türkistan bölgesindeki kütüphanelerde uluslararası kataloglama sisteminin kullanılmasına dair broşür hazırlamıştır. 1922-29 yılları arasında Taşkent Milli Kütüphanesi Müdürü görevinde bulunmuş, kütüphanede reformlar yapmıştır. 1943 yılında "Biyografi Kaynağı ve Aral Havzasının Araştırılma Tarihinin Malzemesi Olarak A.İ. Butakov'un Günlüğü" adlı çalışmasıyla tarih alanında doktora tezini savunmuştur. Betger, meşhur "Türkistan Külliyyatı'nın bilim dünyasına kazandırılması ve tanıtılmasında büyük emekler harcamış, Moskova'da Külliyyat'ın yeni 29 cildini bulmuştur. Betger, *Turkestanskiye Vedomosti* üzerinde önemli çalışmalar yapan bilim adamlarından biridir (Babadjanova, 1990). Evgeniy Karloviç Betger'in Türklük bilimine yaptığı katkıları içeren çalışmalarının Türkiye Türkçesine kazandırılması gerekmektedir.

gazetede neşredilen yazılar belirli konu başlıkları altında birleştirilerek incelenmeye çalışıldı. Makale hacmi göz önünde tutularak künyeleri verilen çoğu yazının değerlendirilmeye tabi tutulamadığını da peşinen belirtmeliyiz.

Tarih, Folklor, Şecere

Turkestanskiye Vedomosti gazetesinin 1871 yılındaki sayılarında Türkistan'ın yerli halkları olan Kırgızlar (Kara Kırgız), Kazaklar (Kırgız-Kaysaklar), Özbekler, Sartlar,¹² Türkmenler ve Tacikler hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Aynı yıl Doğu Türkistan, Buhara ve Hive hanlıklarındaki halklar ile ilgili seri yazıların neşredildiği görülmüştür. Bu yazılarda bölgedeki Türk ve Fars kökenli halkların tarihi, folkloru, dini, gelenek görenek, örf-adetleri, yerleştikleri bölgeler, yaşam biçimleri gibi çeşitli konularda oldukça zengin bilgiler yer almıştır. Rusların yerel halklarla ilgisi bunlarla sınırlı değildi. Türkistan coğrafyasındaki bütün Türk boyları, İrani, Arap, Afgan, Solon gibi azınlıklar da Rusların ilgi alanı içerisindeydi.

Gazetenin 22 Mart tarihli 9. sayısında Horoşhin'in Türkistan'ın kadim zamandan o devirlere kadarki tarihi kısaca anlatılmıştır. Makalede Türkistan yerine "Orta Asya" tabirinin bilinçli bir şekilde kullanıldığı söylenebilir. Yazar ayrıca Türk halkları için "Türkler" tabirini kullanmak yerine Türk halklarının adlarını ayrı ayrı kullanmayı tercih etmiştir. Örneğin yazar, Özbek boylarının Cengiz Han'ın buraları işgalinden önce bölgede yaşadığını, 11. yüzyılda Harezm'de bulunan Özbek "ailesinden" Türkler ve Türkmenlerin Bağdad Halifelerine hizmet ettikleri ve onların işlerine müdahil olduklarını yazmaktadır. Türkistan'da uzun müddet bulunan, bölgeyi iyi bilen ve yazılar yazan Horoşhin'in "Türkler" tabirinin anlamını bilmediğini düşünmek saflık olurdu. Burada yazarın bütün Türklerin pek çok yönden benzer olduğunu, hepsinin "Özbeklerden" dağıldığını yazdığını da belirtelim (Horoşhin, 1871, 22 Mart, s. 37-38). Bu durum ayrıca, Bolşevikler devrinde uygulamaya konulan "Böl ve yönet" politikasının temellerinin daha 19. yüzyılın ikinci yarısında atıldığını ortaya koymaktadır.

Aleksandr Horoşhin, makalesine Sakalar, Alper Tonga (Afrasyab) ve İskender Zülkarneyn'le başlamasına karşılık, Türklerin kudretli devletleri olan Hunlar ve Göktürkler hakkında bahsetmeden direkt Arapların bölgeyi işgaline geçmiştir. Yazar daha sonraki dönemlerle ilgili Kazakların Özbeklerden ayrıldığını, Cengiz dönemi ve devamında bölgeye gelen Moğolların Türkler arasında eridiğini doğru tespit etmiştir. Moğol ve Türk halklarının farkını iyi bilen Horoşhin, nedense Atilla'yı Moğol olarak göstermeye çalışmıştır (Horoşhin, 1871, 22 Mart, s. 37-38).

Yazar'ın, Aladağları veya Issık Göl kıyılarında yaşayan birisinin "Ben Kırgız'ım" diyeceğini "Ama ben aynı zamanda Özbek'im" diye sözüne ekleme yapacağını aktarmış olması çok ilginçtir (Horoşhin, 1871, 22 Mart, s. 38). Türk Dünyasının geleceği ve Orta Asya Cumhuriyetleri arasındaki bütünleşme adına bu konunun üzerinde durulması gerektir.

Horoşhin'in makalesinde Türkistan-Kafkasya boy ilişkilerine de atıf yapılmıştır. Kazaklar arasında Çerkes boyunun olduğunu bildiren yazar, Kuzey Kafkasya'daki Özbek (Türk) halklarının Türkistan'dan gittiğini bildirir (Horoşhin, 1871, 22 Mart, s. 38). Gerçekten de Türkistan-Kafkasya boy ilişkilerinin derinlemesine incelenmesi gerekmektedir.

Horoşhin ilgili makalesinin devamında Özbeklerin 92 boyunun listesini hazırlamıştır. Listede bazı boy adlarının (Kereyit, Nayman, Burkut vs.) tekrar ettiğini de görmek mümkündür. En dikkat çekici olan da Zerefşan bölgesinde yaşayan "Türk" adlı boydur. Türkistan'da kendilerini "Türkata" olarak adlandıran etnik azınlık halen mevcuttur. Bununla

¹² Sart terimi, Türkistan'da orta çağlardan günümüze kadar konar-göçer ve yarı göçebe halk tarafından yerleşiklere, bazı rivayete göre de Türkler tarafından Fars kökenlilere, bazılarına göre tüccarlara karşı kullanılan ve şimdiye kadar netlik kazanmayan bir terimdir. Sart terimi hakkında ayrıca bkz. (Ostroumov, 1908). Horoşhin'e göre, Özbeklerin etkisiyle Taciklerin bir kısmı "Sart" a dönüşmüştür (1871, 5 Nisan, s. 39).

birlikte bir küçük boy adı olarak "Türk" adının kullanılmasının derinlemesine incelenmesi gerekir. Bölgeden topladığı bilgilerle oluşturduğu bu listeyi Vambéry'nin benzer listesiyle karşılaştıran yazar 11 tane farklı boy adı tespit etmiştir (Horoşhin, 1871, 22 Mart, s. 38).

Yazarın makalesindeki Özbek ve Tacik kıyaslaması (Horoşhin, 1871, 5 Nisan, s. 39), aradan geçen 150 sene zarfında Türkistan'daki Türk halklarının özüne dönmek yerine, inanç, ahlak, karakter, davranış, giysi vs. konularda daha çok "Tacikleştğini" ve şimdilerde de bu sürecin devam etmekte olduğunu ortaya koymaktadır.

Horoşhin, ilgili makalesinde bölgede yaşayan İraniler (Şiiler) hakkında da ilginç bilgiler paylaşmıştır (1871, 5 Nisan, 40). Türkistan bölgesinde yaşayan İranlı kölelerin torunları olan İranilerin bazıları Saray'da Kuşbeyi makamına kadar yükselmeyi başarmıştır. İraniler hakkında şimdiye kadar Türkiye'de çalışma yapılmadığı hesaba katılırsa, Horoşhin'in ve *Turkestanskiye Vedomosti* gazetesinde bu konuda neşredilen çalışmaların incelenmesi gerekiyor (Horoşhin, 1972, 7 Kasım, s. 177-178; Horoşhin, 1976). Rus dilinde İraniler üzerine yapılan çalışmalar için ayrıca bkz. (Lyuşkeviç 1971; Tohtiyev, 2012).

Yazar makalesinde Türkistan'ın gizemli azınlığı olarak "Mazang"lardan bahsetmiştir. Bir rivayete göre Çingenelerin akrabaları olan, ikinci rivayete göre de İstanbul'dan gelen bu halkın hem erkekleri hem de kadınları pazarlarda perakende ticaret işiyle uğraşıyorlar. Müslüman olmalarına rağmen, kadınları yüzlerini kapatmamaktadır. Aktarlık bunların işidir. Halk arasında Mazang kadınlarının düşük ahlaklı olduğuna dair dedikodu da söz konusudur (Horoşhin, 1871, 5 Nisan, s. 40). Mazangların İstanbul'dan gittiğine dair rivayetin incelenmesi gerekiyor. Bu husus, Türkistan-Türkiye ilişkilerinin tarihi açısından önemli olabilir.

Horoşhin, A., (1871). "Narodı Sredney Azii (istoriko-etnografiçeskie etyudi)", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 9, 22 Mart, s. 37-38; S. 10, 5 Nisan, s. 39-41.

"Ming", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 2, 29 Ocak, s. 10. "Plemena Zar'avşanskogo okruga" dan alıntı olarak neşredilen yazıda Özbeklerin Ming boyunun yaşadığı yerler, köyleri, yaşam tarzı gibi konularda bilgiler aktarılmıştır.

"Neskol'ko stranits iz istorii Hivi", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 28, 9 Ağustos, s. 113. Makalede Hive tarihindeki Konuratların yeri ele alınmıştır.

"S vostoçnago berega Kaspiyskogo morya", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 24, 12 Temmuz, s. 98. Yazıda Hazar'ın doğusunda yaşayan Adaylar anlatılmıştır.

"Zametki o Kogistane", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 22, 28 Haziran, s. 87-89. Makalede Zerefşan'daki Kogistan Beyliği hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

G. (Greibenkin), A., (1871). "Rodoslavnaya Mangitskoy dinastii", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 14, 3 Mayıs, s. 55. Makalede Mangit sülalesinin hanları hakkında bilgi verilmiştir.

G. (Greibenkin), A., (1871). "Tadjiki. Etnografiçeskiy oçerk'", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 15, 10 Mayıs, s. 59-60; S. 17, 24 Mayıs, s. 67-68; S. 18, 31 Mayıs, s. 72; S. 19, 7 Haziran, s. 76-77; S. 20, 14 Haziran, s. 79-80; S. 21, 21 Haziran, s. 83-84. Makale serisinde Tacikler hakkında ayrıntılı bilgiler paylaşılmıştır. Makalede Taciklerle iç içe yaşayan Türk halkları özellikle Özbekler hakkında da ilginç bilgiler aktarılmıştır.

Greibenkin, A., (1871). "Etnografiçeskiy oçerk Zaravşanskogo Okruga", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 44, 29 Kasım, s. 175-176. Makalede Zerefşan bölgesinin etnik yapısı hakkında bilgiler verilmiştir.

Greibenkin, A., (1871). "Uzbeki", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 29, 16 Ağustos, s. 115-116; S. 30, 23 Ağustos, s. 119-120; S. 39, 25 Ekim, s. 154-155; S. 40, 1 Kasım, s. 158-159; S. 41, 8 Kasım, s. 163-164; S. 42, 15 Kasım, s. 167-168. Makale serisinde Özbekler ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Makalede Tuyaklı, Nayman, Katagan, Türkler, Uyşun, Kutçi, Mangıt, Saray, Yüs, Bargın, Kırk,

Kara Kalpak, Kıtay, Kıpçak, Mitan, Türkmen, Celayir, Dürmen, Ürgençi boyları ele alınmıştır.

Horoşhin, A., (1871). "Sugut'. Topografiçesko-etnografiçeskie oçerki", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 46, 13 Aralık, s. 183-184. Semerkant'a bağlı Sugut'un etnografyasıyla ilgili bilgiler paylaşılmıştır.

İbragimov, Ş.M., (1871). "Materialı dlya etnografii Sredney Azii: Kirgizskiy zagadki", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 1, 14 Ocak, s. 4. Makalede yazarın Kazaklar arasındayken kaydettiği bulmacalardan örnekler verilmiştir.

M., (1871). "Oçerk istorii Kirgizskogo naroda, s 1732 po 1868 god", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 3, 7 Şubat, s. 13-14. Makalede Kazakların 1732-1868 yılları arasındaki tarihi anlatılmıştır.

Eğitim

Turkestanskiye Vedomosti gazetesinin 10 Mayıs 1871 tarihli 15. Sayısında, yeni işgal edilen bölgede ilklerden olarak Semerkant şehrinde açılan Rus-yerli (Tuzem) sivil okulun durumu, Rusların eğitim alanındaki bölgeye yönelik amaçları hakkında özgün bilgiler paylaşılmıştır. (İz Samarkanda, 1871: 10 Mayıs, s. 61). Rusların benzer okulu Taşkent'te açma girişimlerinin hüsrarla sonuçlandığı hesaba katılırsa, General Kaufmann'ın bizzat ziyaret ettiği bu okulun Ruslar açısından önemi büyüktü. Makalede 20 talebenin (10 Müslüman, 7 Yahudi, 3 Hintli) eğitim aldığı ve şehrin tam merkezinde Rus mimari tarzında inşa edilen okul binasının başka binalardan oldukça farklı yani güzel olduğu vurgulanmıştır. Öğrencilerin Rusça hem okuma hem anlama ve hem kendini ifade etme konusunda oldukça başarılı oldukları bildirilmiştir. Okulun en başarılı öğrencisinin Semerkant Kadısının oğlu olduğu ve şimdilerde burslu olarak Taşkent'te yatılı olarak eğitimine devam ettiği belirtilmiştir. Burada bir kadının oğlundan bahsedilmesi boşuna değildi.

Aynı yazıda talebelerin istifade ettikleri ders kitaplarının Rusça-Tacikçe (Farsça) hazırlandığı da dikkat çekicidir. Makalede bu tür okulların başarısının Müslüman medrese ve okullarında talebelerin "cahilleştirilmesine" karşı en büyük reklam olacağı açıkça belirtilmiştir. Makalede ayrıca Rus askerlerinin yardımıyla öğrencilerin çeşitli meslekler de edinecekleri, deri işletmeciliği ve ziraat alanlarında uygulamalı derslerin başladığı vurgulanmıştır (İz Samarkanda, 1871, 10 Mayıs, s. 61).

Turkestanskiye Vedomosti gazetesinin 10 Mayıs 1871 tarihli 15. sayısında, Tokmok Uezdine bağlı dört volostta her haneden dörder kopeek (kuruş) para toplanarak Tokmok okulunun ihtiyacını gidereceklerini, eğitimi geliştirme adına bunun diğer uездler tarafından örnek alınması gerektiği bildirilmiştir (Pojertvovanie, 1871, 10 Mayıs, s. 38). Bu bilgilerden Rusların bölgede eğitim işine, eğitimi kullanarak kendi emellerini gerçekleştirmeye dört koldan sarıldıkları anlaşılmaktadır.¹³

"İz Samarkanda", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 15, 10 Mayıs, s. 61.

"Pojertvovanie Kirgiz Tokmaksago uезда", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 9, 22 Mart, s. 38.

Vigilyanskiy, P., (1871). "Taşkentskoe uçilişe", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 4, 14 Şubat, s. 20. Makalede Taşkent Yüksek Okulu hakkında bilgi verilmiştir.

Bilim

Turkestanskiye Vedomosti gazetesinde Türkistan'ın çeşitli yönden bilimsel araştırılmasıyla ilgili makaleler neşredilmiştir. Jeoloji (Kratkiy Oçerk Geologiçeskih, 1871, s. 2-3), entomoloji (Novie Raboty, 1871, s. 15), paleontoloji (Eyhval'd, 1871, s. 3) bunların bazılarıdır. Makalenin devamında bu bilimsel çalışmaların künyeleri alanlarına göre verilmiştir.

¹³ *Turkestanskiye Vedomosti* gazetesinin diğer sayılarındaki bilgilerden yola çıkarak Rusların Türkistan'daki eğitim politikalarını anlatan çalışmalar için ayrıca bkz: (Egamberdiyev, 2005, s. 103-108).

Gazetede bilgilerden Rus yönetiminin bölgeyi keşfetme konusunda süreli yayınlarla sınırlı kalmadığı, daha ciddi çalışmaların yapılmasına da ön ayak olduğu görülmektedir. Örneğin, *Turkestanskiy Sbornik* (Türkistan Külliyyatı)'nın reklamı *Turkestanskiye Vedomosti* gazetesinde yapılmış, külliyyat için yazı istenmiş ve yayının ne aşamada olduğu, hangi ciltlerin neşredildiği, neşredileceği hakkında bilgi verilmiştir (*Turkestanskiye Vedomosti*, 1871, S. 1, 14 Ocak, s. 1; S. 3, 7 Şubat, s. 16; S. 5, 22 Şubat, s. 21).

Ayrıca gazetenin İlanlar kısmında bölgeyi ilgilendiren ne tür çalışmaların yapıldığı, yapılmakta olduğu, hangi süreli yayınlara abone alınması gerektiği konularında ilanlara sık sık yer verilmiştir (Bibliyografiya, 1871, 13 Eylül, s. 133). Çarlık Rusya yönetiminin doğuya doğru yayılma politikasında bilimin geldiği noktadan azami düzeyde istifade etmeye çalıştığı dikkat çekmektedir. Gerek Genel Valiliğin, gerek Rus bilim kurumlarının bölgenin keşfiyle ilgili çalışan şahısların daha gayretli olmaları için ödüllü yarışmalar düzenledikleri, onların ihtiyaç duyduğu maliyeti fonladıkları gazetede yazılara yansımıştır.

"Bibliyografiya", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 33, 13 Eylül, s. 133.

"Kratkiy oçerk geologičeskih izıskaniy, proizvedennih v Turkestanskom krae v teçenii 1869 goda", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 1, 14 Ocak, s. 2-3.

"Novie raboti o Turkestanskih nasekomih", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 3, 7 Şubat, s. 15.

Eyhval'd, E., (1871). "Pis'mo Prof. Eyhval'da", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 1, 14 Ocak, s. 3.

"İzvestiya i zametki", (1871). S. 18, 31 Mayıs, s. 73-74. Yazıda İmparatorluk Doğa Bilimleri, Antropoloji ve Etnografya Severler Cemiyeti Türkistan Şubesi tarafından Moskova'da sergi düzenleneceği ve bunun hazırlıkları doğrultusunda yapılması gereken çalışmaların ayrıntıları paylaşılmıştır.

"İzvestiya i zametki", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 20, 14 Haziran, s. 82. 1871 yılında Saint Petersburg'da İmparatorluk Rus Arkeoloji Cemiyeti'nin kuruluşunun 25. yıldönümü vesilesiyle kurultay yapılacağı bildirilmiş ve orada Orta Asya arkeolojisini ilgilendiren konuların tartışılacağı yazılmıştır.

"O zapreşenii proizvodit' razvedki arheologičeskih redkostey, bez osobogo razreşeniya", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 12, 19 Nisan, s. 47. Gazetenin resmi yazılar bölümünde, bundan sonra bölgede yapılacak arkeolojik ve tarihi eser çalışmalarının izne bağlandığı bildirilmiştir.

"Obşestvennaya biblioteka v Taşkente", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 4 8 Kasım, s. 164. İlgili haberde Taşkent'te halk kütüphanesinin açılacağı ve orada ne tür süreli yayınların olacağı bildirilmiştir.

"Zadaçi, predlagaemye Turkestanskim Otdelom İmparatorskago Obşestva Lyubiteley Estestvoznaniya Antropologii i Etnografii", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 17, 24 Mayıs, s. 70. Yazıda İmparatorluk Doğa Bilimleri, Antropoloji ve Etnografya Severler Cemiyeti Türkistan Şubesi tarafından zooloji ve botanik alanlarında bazı araştırma hedeflerinin belirlendiği, ödüllü yarışmaların yapılacağı bildirilmiştir.

"Zasedanye uçrediteley Sredneaziatskago Obşestva v Taşkente", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 9, 22 Mart, s. 38. Yazıda 28 Ocak tarihinde Taşkent'teki Vladislavlev Kütüphanesinde gerçekleştirilen Orta Asya Cemiyeti Kurucu Kurulu toplantısı ve orada ele alınan meseleler, Genel Vali'ye gönderilen mektubun metni hakkında bilgi verilmiştir.

Coğrafya-Çevre

Gazetenin 30 Ağustos 1871 tarihli 31. sayısında neşredilen "Amu Derya'yı Eski Yatağına Döndürme Hakkında" adlı makalede, Amu Derya'nın yatağının değiştirilmesi ve Hive Hanlığı

halkın kuraklığa maruz kalması ve yer değiştirmesi uğruna nehrin yeni yatağı çevresine yeni Slav yerleşim yerlerinin oluşturulması ve bölgeyi sulama yoluyla azami düzeyde istifade etme teklif edilmiştir (K-iy, 1871, 30 Ağustos, s. 124). Aslına bakılırsa, Rusların bu fikirleri, Türkistan'ın günümüzde boğuşmaya başladığı kuraklık sorununun temellerini oluşturuyor denilebilir. Makalede sadece Hive halkını ölüme terk etme değil, bölgenin demografik, iklimsel yapısıyla oynama da teklif edilmiştir.

K-iy, (1871). "O povorote reki Amu Dar'i po staromu ruslu", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 31, 30 Ağustos, s. 124.

"Del'ta Amu-Dar'i", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 32, 6 Eylül, s. 127-128; S. 33, 13 Eylül, s. 132. Makalede Amu Derya'nın deltaları hakkında bilgi paylaşılmıştır.

"İzvestiya i zametki", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 19, 7 Haziran, s. 78. Çarlık Rusya Dışişleri Bakanlığı Asya Dairesinin Türkistan Coğrafya Cemiyeti'ne Yedisu ve İli Ötesi bölgelerinin haritasını hediye ettiği bildirilmiştir. Gazetenin bu sayısında ek olarak Yukarı İli Bölgesinin haritası verilmiştir.

"O napravlenii Amu-Dar'i v Kaspiyskoe more", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 42, 15 Kasım, s. 168. "O Povorote Reki Amu Dar'i po Staromu Ruslu" makalesinin devamı niteliği şeklinde yazılan makalede Amu Derya'yı Hazar'a dökme ihtimali tartışılmıştır.

"Ozero Telekul'i uroçişe Telekul'-Tata", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 33, 13 Eylül, s. 132. Makalede Telekul Gölü ve bölgesi hakkında bilgi verilmiştir.

"Podvodnyy pereşeyek' mejdu Çernum' i Kaspiyskim' moryami", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 14, 3 Mayıs, s. 57. Makalede Karadeniz ve Hazar Denizi arasındaki bağlantı, Hazar'ın durumu anlatılmıştır.

Fedçenko, A., (1871). "O Magianskom bekstve", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 6, 1 Mart, s. 25-26; S. 7, 8 Mart, s. 29-30. Seri olarak neşredilen makalede Rusya'ya dâhil olunan Magian Beyliği hakkında coğrafi özellikleri başta olmak üzere bilgi verilmiştir.

Dış Politika

Rusların yayımlanacak emelleri Taşkent ile sınırlı değildi. Daha işgal edilecek Buhara, Hive, Hokand ve Yakup Bey'in Doğu Türkistan hanlıkları vardı. Gazete buralarla ilgili haberlere sık sık yer vermiş, ilgili haberlerde Rusların oralara huzur, gelişmişlik ve adalet getireceği propagandasını yapmayı ihmal etmemiştir. Gazete yönetimi yani Türkistan Genel Valiliğinin söz konusu hanlıklara özel muhabirler tayin etmiş olması da Ruslar açısından buraların ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Moğolistan, Çin, Hindistan, Afganistan ve İran komşu ülkeler olmaları hasebiyle gazete yönetimi tarafından dikkatle takip edilmiş ve buralarla ilgili önemli gelişmeler *Turkestanskiye Vedomosti*'de neşredilmiştir. Bu haberlerin genel olarak Rus Hariciye (Dışişleri) Bakanlığı'ndan geldiği belirtilebilir. Rusların bölgedeki en büyük rakibinin İngilizler olduğu açıktı. Gazete resmi bir yayın organı olduğundan İngilizlerin bölgeyle ilgili her adımını, Hindistan gibi kolonilerindeki önemli gelişmeleri sütunlarına taşımayı ihmal etmemiştir.¹⁴

Doğu Türkistan

"İz Kitaya", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 2, 29 Ocak, s. 11. Makalede Yakup Bey'in Döngenlerle savaşmakta olduğu bildirilmiştir.

"İzvestiya i zametki", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 21, 21 Haziran, s. 86. Gazetenin Haberler ve Notlar kısmında Doğu Türkistan'la ilgili dört haber birden verilmiştir.

¹⁴ Makarov, 2019 yılında okuduğu bir bildirisinde, *Turkestanskiye Vedomosti* gazetesinin 1880-1890 yılları arasındaki sayılarında "Büyük Oyun" yani Rus-İngiliz rekabetinin yansımalarına değinmiştir (2019, s. 31-35).

"Pravitel' Altışara", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 48, 27 Aralık, s. 190-191. Makalede Doğu Türkistan yöneticisi Yakup Bey hakkında bilgi verilmiştir.

"S Kitayskoy granitsı", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 5, 22 Şubat, s. 23-24. Yazıda Döngenler başta olmak üzere Doğu Türkistan'daki mevcut durum hakkında bilgiler paylaşılmıştır.

"S Kul'djinskoy granitsı", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 23, 5 Temmuz, s. 93; S. 24, 12 Temmuz, s. 97-98. Yazılarda Gulca sınırındaki olaylar anlatılmıştır.

"Vesti s Zapadno-Kitayskoy granitsı", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 11, 12 Nisan, s. 44. Yazıda Doğu Türkistan'daki durum, Yakup Bey'in, Döngenlerin ve Kalmukların faaliyetleri anlatılmıştır.

"Voenniye deystviya v Kul'djinskikh predelah", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 26, 26 Temmuz, s. 104-105; S. 27, 2 Ağustos, s. 107-109. Makaleler serisinde Gulca çevresinde meydana gelen askeri olaylar anlatılmıştır.

Ar-v, N., (1871). "Otnoşeniya naşi k Dunganam, Kaşgaru i Kul'dje", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 7, 8 Mart, s. 30-32. Doğu Türkistan'ın genel durumu, olaylar ve bunlara Rusların bakışı ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

A-v, N., (1871). "O Kul'dje", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 15, 10 Mayıs, s. 60-61; S. 16, 17 Mayıs, s. 63-65. Makalede Gulca'daki Müslümanların Çinlilere karşı ayaklanması ve devamındaki olaylar, genel olarak Gulca'nın siyasi, ekonomik, sosyal durumu anlatılmıştır.

İnanç, İslam, Hristiyanlık

Turkestanskiye Vedomosti gazetesinin 1871 yılındaki sayılarında din ve inanç konusunda Hristiyanlık ve İslam'la ilgili bazı yazıların neşredildiği görülmektedir. Öncelikle Çarlık Rusya yönetimi zaman kaybetmeden Türkistan Genel Valiliği'nde Hristiyan görevlilerin tayin ve masraf işlerini çözüme kavuşturarak onların 1872 yılından itibaren görevlerine başlamasını sağlamıştır (O Statah, 1871, 30 Ağustos, s. 123).

Ortodoks inancının propagandası (S Muzarta, 1871, 17 Mayıs, s. 66), Çin'den Yedisu'nun Sarkan köyüne yerleşen ve Hristiyanlığı kabul eden Solon, Sibo göçmenlerinin durumu gazetenin gündeminde olmuştur (Sarkanskaya, 1871, 1 Mart, s. 28; Pokrovskiy, 1871, 16 Ağustos, s. 116; 18 Ekim, s. 152; 1 Kasım, s. 160).

Müslümanlıkla ilgili ise gazetenin daha çok olumsuz yazılar neşrettiği, İslam'ın olumsuz yönlerini yazılarda ön plana çıkarmaya çalıştığı görülmüştür (İbragimov, 1871, 3 Mayıs, s. 55-57). Gazetede yazılarda Rus müelliflerin İslam fanatizmi üzerinde sıklıkla durdukları dikkat çekmektedir "N. A." kısaltması veya rumuzu kullanan bir yazar, Doğu Türkistan'daki Müslüman ve Çinlilerin din düşmanlığını Müslüman isyanları örneğinde ele alarak, bundan ne tür derslerin çıkartılması gereği üzerinde durmuştur (N., 1871, 1 Mart, s. 26-28).

"O ştatah eparhial'nago upravleniya v oblasti Turkestanskago General-Gubernatorstva", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 31, 30 Ağustos, s. 123.

"S Muzarta", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 16, 17 Mayıs, s. 66.

"Sarkanskaya viselkovaya şkola", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 6, 1 Mart, s. 28.

İbragimov, Ş., (1871). "O mullah' v Kirgizskoy stepi", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 14, 3 Mayıs, s. 55-57.

N. A., (1871). "O Nastoyaşem polojenii musul'manskoy insurreksii v Kitae", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 6, 1 Mart, s. 26-28.

Pokrovskiy, V., (1871). "İz Sarkanskago viselka (Semireçenskoy oblasti)", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 29, 16 Ağustos, s. 116; S. 38, 18 Ekim, s. 152; S. 40, 1 Kasım, s. 160.

Ekonomi, Ticaret

Ekonomiyi iyileştirmeden bölgede kalıcı olmanın zor olduğunu iyi kavrayan Ruslar, bahar ve sonbaharda fuarlar düzenlemişlerdir. Gazetenin hemen her sayısının sonuna doğru Taşkent Fuar Komitesi'nin ürün fiyatlarını ve bölge ekonomisini ilgilendiren bilgiler yayınlanmıştır. Bu haberlerde yer alan bilgilerle hangi pazarda hangi ürünün hangi fiyata satıldığını öğrenmek imkânı sunulmaktadır (Vesennyaya, 1871, s. 29; Obyavlenie, 1871, s. 111; Svedeniya, 1871, s. 54).

O devirde piyasada Hokand ve Buhara tillası (altın), Hokand ve Buhara akçesi, Rus hafif gümüşünün tedavülde olduğunu gazetenin ekonomi kısmından öğreniyoruz. Bunların Taşkent'teki ruble karşılığı değerine de gazetede yer verilmiştir.

"Obyavlenie", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 28, 9 Ağustos, s. 111.

"Svedeniya", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 13, 26 Nisan, s. 54.

"Svedeniya", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 14, 3 Mayıs, s. 58.

"Vesennyaya yarmarka v Taşkente", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 7, 8 Mart, s. 29.

"O dohodah po Turkestanskomu krayu za 1870 god", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 43, 22 Kasım, s. 172. Yazıda Türkistan Valiliğinin 1870 yılındaki gelirleri verilmiştir.

"O dohodah Turkestanskago General-Gubernatorstva v 1872 godu", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 44, 29 Kasım, s. 176. Yazıda Türkistan Valiliğinin 1872 yılındaki tahmini gelir rakamları bildirilmiştir.

"O togovle Altışara s Semireç'em", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 4 8 Kasım, s. 164. Yazıda Yedisu ile Altışehir arasındaki ticari ilişkiler anlatılmıştır.

"Odnodnevnaya perepis v Taşkente", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 32, 6 Eylül, s. 128-129. Yazıda Taşkent'te gerçekleştirilen nüfus vd. şeylerin sayımı ve onun verileri aktarılmıştır.

"Otpравlenie karavana v Urumçı", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 36, 4 Ekim, s. 145; S. 41, 8 Kasım 1871, s. 164. Yazıda Urumçı'ya gönderilen Rus kervanı hakkında bahsedilmiştir.

"Ot yarmaroçnago komiteta", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 26, 26 Temmuz, s. 106. Yazıda kervan saraylardaki toptan ticaret ele alınmıştır.

"O torgah", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 26, 26 Temmuz, s. ekler; S. 27, 2 Ağustos, s. ekler. Arıs kömür yatağı ve Aral donanması için saksaul hazırlama üzerine ihaleler verilmiştir.

"Poslednee zasedanie kommerçeskago s'ezda", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 1, 14 Ocak, s. 5. Makalede bölgedeki Rusların ve yerli tüccarların toplantısı ve orada kabul edilen kararlar anlatılmıştır.

"Torgovoe dvijenie angliçan v Srednyuyu Aziyu", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 1, 14 Ocak, s. 4-5. Makalede İngilizlerin Türkistan'daki ticari faaliyetleri ele alınmıştır.

"Tseni s 1 po 16 maya 1871 goda", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 20, 14 Haziran, s. 82. Tabloda Zerefşan pazarlarındaki fiyatlar verilmiştir.

"Tseni tovaram na Taşkentskoy Birje", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 16, 17 Mayıs, s. 66; *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 24, 12 Temmuz, s. 98; S. 26, 26 Temmuz, s. 106; S. 27, 2 Ağustos, s. 110; S. 28, 9 Ağustos, s. 114; S. 29, 16 Ağustos, s. 118; S. 30, 23 Ağustos, s. 122. Taşkent Borsası'ndaki fiyatlar aktarılmıştır.

Kostenko, L., (1871). "Sredne-Aziyatskaya torgovlya", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 5, 22 Şubat, s. 21-23. Makalede Türkistan ticareti hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

Zagryajskiy, G., (1871). "O napravlenii torgovih putey v Turkestanskom krae", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 11, 12 Nisan, s. 43-44. Makalede Türkistan'daki ticaret yolları ve bunların geliştirilmesi üzerinde durulmuştur.

Knyaz Urusov, (1871). "Kakoe finansovoe uçrejdenie neobhodimo dlya Turkestanskago kraya", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 8, 15 Mart, s. 31-33. Makalede Türkistan'ın mali durumu analiz edilmiş ve bu alanda gelişme kaydedilmesi için ne tür kurumun oluşturulması gerektiği

belirtilmiştir.

Matbuat

Askeri, ticari, bilim ve elçilik heyetlerinin gözlemleri, gazetenin hemen her sayısında neşredilmiştir. Rus yönetimi böyle yapmak suretiyle bölgedeki sorunların uzmanlar tarafından çözüme kavuşturulmasına katkıda bulunmuşlardır. Başka bir deyişle Çarlık Rusya'nın Doğuya doğru ilerlemesinde gazeteler, bilgilerin gerekli yerlere ve şahıslara ulaştırılması işlevini yaparak meselelerin çözümü için güç birliği yapılmasına, bilgi birikiminin oluşmasına ve Rusların Türkistan'da başarı sağlamasına katkıda bulunmuşlardır.

Turkestanskiye Vedomosti gazetesinin 1871 yılındaki sayılarından Türkistan'da yaşanan bazı ilklere de şahit olmak mümkündür. Gazetenin 12 Nisan 1871 tarihli 11. sayısında Taşkent'te ilk defa Şahmardan İbragimov tarafından Sart (Türk) dilinde takvim hazırlandığını öğreniyoruz. İlgili haberde 500 adet basılan takvimin iki günde satıldığı ve takvimin ikinci baskısının hazırlanmakta olduğu bildirilmiştir (Kalendar, 1871, s. 45).

"Kalendar na Sartovskom' nareçii", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 11, 12 Nisan, s. 45.

"Bibliyografiya", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 33, 13 Eylül, s. 133. Bu yazıda önemli buldukları ve basılacak kitap, dergi ve gazete makalelerinin listesi paylaşılmıştır. Gazetenin devam eden sayılarında bu bibliyografya devam ettirilmiştir.

Rus Propagandası ve Rusların Bölgeye Yerleştirilmesi

Rus yönetiminin her konuda önceliği, Çarlık Rusya'dan gelen Ruslara verdiği gazetede bilgilerin anlaşılmalıdır. Yerli halka "medeniyet" getirdiğine inanan Ruslar, daha işgalin ilk yıllarında bölgenin Ruslaştırılması konusunda çalışmalarını başlatmışlardır. Bu politika çerçevesinde Rus ve Ukraynalı göçmenlerin Türkistan'a yerleştirilmesi, göçmenler için iyi şartların oluşturulması (Mesnosti, 1871, 3 Mayıs, s. 58) konularında çalışmalar yapmışlardır.

Ruslar kendi propagandaları için çeşitli araçları kullanmışlardır. Bogdanov tarafından kaleme alınan bir yazıda, Semerkant'taki Ramazan Bayramı dolayısıyla 90 yaşındaki Molla Pir Nazar'ın "Rusların gelmesiyle halk arasına huzurun geldiği ve rüşvetçi, zalim yerel yöneticilerden kurtulduklarını" anlattığı haberine yer verilmiştir. Yazar bir molladan bu tür söz dinlediğine şaşırıldığını belirtmiştir (1871, 7 Şubat, s. 16).

"Mesnosti Semireçenskogo kraya, prednaznaçenniya dlya vodvoreniiya na nih poselentsev", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 14, 3 Mayıs, s. 58.

Bogdanov, M.G., (1871). "İz' Samarkanda", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 3, 7 Şubat, s. 16.

"Nauçnie rezul'tatı ekspeditsii k Krep. Kizil-Arvat", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 20, 14 Haziran, s. 82. Yazıda Türkmenler tarafından Kızıl Rabat kalesinin işgal edilmesinin faydaları anlatılmıştır.

"Lyubitel'skiy spektakl' 8-go yanvarya", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 2, 29 Ocak, s. 12. Makalede Taşkent'te 8 Ocak'ta oynanan "Mişura" komedi oyunu hakkında seyirci düşüncesi paylaşılmıştır.

Maev', N., (1871). "Naşe polojenie v Sredney Azii", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 20, 14 Haziran, s. 80-82; S. 21, 21 Haziran, s. 84; S. 22, 28 Haziran, s. 89. Makalede Rusların bölgeyi işgali, konumu ve bölgeye "katkıları" anlatılmıştır.

Hava Durumu

Ruslar açısından bölgeyle ilgili her şey önemliydi. Genelde bölgede meydana gelen olağanüstü hava durumları, olağanüstü doğa olaylarına ilişkin bilgiler bu felaketlere bizzat şahit olan kimselerin mektuplarının yayınlamasıyla gündeme getirilmiştir. 1871 yılında Ura

Töbe'deki kırmızı duman gazetede haber olmuştur (Krasnyy Tuman, 1871, 17 Mayıs, s. 66; Antipin, 1871, 20 Eylül, s. 137). İlgili yazılarda doğadaki bu olağanüstü olayların bilim adamları tarafından incelenmesi ve nedenlerinin açıklanması istenmiştir.

"Krasny tuman v Ura-Tyube", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 16, 17 Mayıs, s. 66.

"Meteor", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 6, 1 Mart, s. 28.

Antipin, A., (1871). "İz Ura-Tyube", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 34, 20 Eylül, s. 137.

Zemnov, P., (1871). "İz Vernago", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 27, 2 Ağustos, s. 109. Yazıda Almata'nın hava durumu ve meydana gelen deprem hakkında bilgi verilmiştir.

Seyahat ve Gezi Notları

Türkistan'ın Ruslar tarafından bilimsel olarak keşfedilmesinde büyük emekleri olan, "Tanrı Dağları Coğrafyası Materyalleri" vd. çalışmaları için Rus İmparatorluk Coğrafya Cemiyeti altın madalyalarına layık görülen Baron Aleksandr Kaul'bars'ın 1870-71 yıllarındaki Almata'dan (Verny) Gulca'ya (Kul'dja) yaptığı seyahat notları ilk olarak *Turkestanskiye Vedomosti* gazetesinin 19 Nisan 1871 tarihli 12. sayısında neşredilmiştir (Kaul'bars', 1871, 19 Nisan, s. 47-50). Daha sonra Osmanlı-Rus Savaşı'na (93 Harbi) da iştirak eden Kaul'bars, bu yazısında Doğu Türkistan'ın coğrafi özellikleri, bitki türleri, doğal zenginlikleri, bölgenin Türk halkları, Kalmuklar ve Döngenlerin yerleşim yerleri, şehirleri, giysileri, kullandıkları terimleri, misafir ağırlama özellikleri, diplomasinin incelikleri, mahkeme çeşitleri, kültür farkı gibi onlarca farklı hususta ilginç bilgiler vermiştir. Kaul'bars'ın İmparatorluk Coğrafya Cemiyeti'nin altınlarını boşuna kazanmadığı yazıdaki dikkatlerden kaçmayan önemli ayrıntılardan açıkça anlaşılmaktadır. Yazıdan ayrıca Doğu Türkistan'daki Rus istihbaratının da örgütlü çalıştığı görülmektedir. 1871 yılının mayıs ayında Rus askerlerinin Gulca'yı işgal etmesinden dolayı (*Turkestanskiye Vedomosti*, 1871, 5 Temmuz, s. 91), Doğu Türkistan hakkında çokça yazı neşredilmiştir.

Turkestanskiye Vedomosti, (1871). S. 23, 5 Temmuz, s. 91.

Kaul'bars', A.V., (1871). "Poezdka v Kul'dju", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 12, 19 Nisan, s. 47-50.

"Doroga v Tyan-Dzin", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 1, 14 Ocak, s. 4. Makalede Tyan-Dzin'e olan seyahat anlatılmıştır.

"İz Samarkanda", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 15, 10 Mayıs, s. 61. Yazıda Askeri Valinin ailesiyle Semerkant'a yaptığı ziyaretin ayrıntıları verilmiştir.

"İz Vernago", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 30, 23 Ağustos, s. 120-121. Makalede Genel Valinin Almata ziyareti hakkında bilgiler verilmiştir.

"İz Yujno-Tarbagatayskago otryada", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 4, 14 Şubat, s. 18. Yazıda Tarbagatay bölgesindeki etnik ve siyasi durum anlatılmıştır.

"Komandirovka doktora Sadovskago v Buharu", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 21, 21 Haziran, s. 86. Haberde Buhara Emiri'nin üçüncü oğlu Abdullah Fatah Han'ın ağır hastalanması üzerine Genel Vali tarafından Dr. Sadovskiy'in Buhara'ya gönderildiği anlatılmıştır.

"Poezdka g. Forsita v Yarkend, osen'yu 1870 goda", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 19, 7 Haziran, s. 78; S. 40, 1 Kasım, s. 159-160. Makale serisinde Hindistan'dan gelen Forsyth'in Yarkent seferi hakkında bilgi verilmiştir.

"Poseşenie g. General'-Gubernatorom Zaravşanskago okruga", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 17, 24 Mayıs, s. 68-69. Makalede Genel Vali'nin Zerefşan Vilayetine ziyareti ayrıntılarına yer verilmiştir.

"Posol'stvo K.V. Struve v Buharu", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 15, 10 Mayıs, s. 61; S.

21, 21 Haziran, s. 85-86; S. 23, 5 Temmuz, s. 92-93. Makale serisinde Struve'nin Buhara Hanlığı'na elçilik seyahati anlatılmıştır.

"Prazdnik 22-go iyulya v Kul'dje", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 32, 6 Eylül, s. 128. Gulca'nın Ruslar tarafından işgali dolayısıyla düzenlenen saltanat hakkında bilgiler verilmiştir.

Arendarenko, G., (1871). "Çulak'-Kurgan", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 4, 14 Şubat, s. 17. Makalede Şimkent uezdinin kuzeybatısında bulunan Çolak Kurgan köyü hakkında ayrıntılı bilgiler paylaşılmıştır.

Dmitrovskiy, V., (1871). "Za-Dar'inskiy Kray", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 43, 22 Kasım, s. 170-171. Makalede Hucend, Ura Töbe, Cizak bölgeleri hakkında bilgiler paylaşılmıştır.

Fedçenko, A., (1871). "İz Kokanda", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 23, 5 Temmuz, s. 94; S. 26, 26 Temmuz, s. 105; S. 27, 2 Ağustos, s. 109; S. 35, 27 Eylül, s. 139-141. Yazar makalesinden Mahram şehrinden başlamak üzere Hokand ziyareti hakkında bilgiler vermiştir.

Fedçenko, A., (1871). "Zametka o stepi Kızıl-Kum", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 22, 28 Haziran, s. 89-90. Makalede bilim adamının Kızıl Kum'a yaptığı gezinin ayrıntıları anlatılmıştır.

Horoşhin, A., (1871). "Katta-Kurganskiy otdel", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 45, 6 Aralık, s. 179. Makalede Zerefşan'ın Katta Kurgan bölgesine yapılan seyahatın notları aktarılmıştır.

M., (1871). "Razskaz torgovtsa Abrosimova", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 43, 22 Kasım, s. 171-172; S. 44, 29 Kasım, s. 176; S. 45, 6 Aralık, s. 180; S. 48, 27 Aralık, s. 191-192. Makale serisinde tüccar Abrosimov'un Hive seyahatına yer verilmiştir.

M-v. N., (1871). "Poseşenie g. General-Gubernatorom Pri-İliyskago kraya", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 37, 11 Ekim, s. 147-148; S. 38, 18 Ekim, s. 150-152. Makale serisinde Askeri Vali Kaufmann'ın Gulca'ya yaptığı ziyaretin ayrıntıları anlatılmıştır.

Yançevskiy, S., (1871). "İz Taşkentskoy jizni", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 11, 12 Nisan, s. 45-46. Makalede Taşkent'te dört mevsimde nelerin yaşandığı, özellikle kültürel ne tür faaliyetlerin yapıldığı anlatılmıştır.

Ulaşım

Türkistan'ın stratejik coğrafi konumu ve ticaret açısından önemi Ruslar tarafından daha o zamanlar iyi anlaşılmıştır. Gerek Güney Asya'ya, gerek İran üzerinden Ortadoğu'ya, gerekse Doğu Türkistan'dan Çin'e açılan kapı olarak Türkistan önemli bir merkez konumundaydı. *Turkestanskiye Vedomosti* gazetesindeki yazılardan bu coğrafyanın stratejik konumunun çok iyi fark edildiği açıkça anlaşılmaktadır.

"O toçnom ispolnenii obyazatel'stvah i suşestvuyuşih uzakoneniy", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 47, 20 Aralık, s. 187-189. Bölgenin posta işletmesinin ayrıntıları verilmiştir.

"Parohodstvo v zapadnoy Sibiri", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 15, 10 Mayıs, s. 62. Yazıda Batı Sibirya'da gemi ulaşımının geliştirilmekte olduğu ve bunun Türkistan ekonomisine katkıları anlatılmıştır.

"Soobşenie s İssık-Kulem i Narinom", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 13, 26 Nisan, s. 54. Haberde Boom Vadisi üzerinden Isık Göl ve Narın arasında araba yolunun açıldığı bildirilmiştir.

"Svedeniya", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 37, 11 Ekim, s. 149. Tabloda Türkistan'daki şehirlere yük taşımanın fiyatlarının deve, at ve arabaya göre ne kadar olduğu verilmiştir.

Tıp

"Misl o farmakognoziçeskoj kollektcii Turkestanskago kraya", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 6, 1 Mart, s. 28. Yazıda 12 Şubat'ta Taşkent'te yapılan toplantıda Türkistan'da eczacılıkta kullanılabilecek bitki ve malzemelerin tespitinin dile getirildiği bildirilmiştir.

“Mineral’nie istoçniki bliz Taşkenta”, (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 6, 1 Mart, s. 28. Yazıda 12 Şubat’ta Taşkent’te yapılan toplantıda Taşkent yakınlarındaki şifalı sular ve kaplıcaların konuşulduğu bilgisi verilmiştir.

“O Sposobah’ vıraçevaniya u tuzemtsev’ Turkestanskago kraya”, (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 34, 20 Eylül, s. 136. Makalede Türkistan yerli halkının tıp uygulamaları ve inanışları anlatılmıştır.

Grebenkin, A., (1871). “Şur”, *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 35, 27 Eylül, s. 141. Yazıda Şur’daki kaplıcalar ve şifalı sular hakkında bilgi verilmiştir.

Morev, İ., (1871). “O neobhodimosti ustroystva v g. Taşkent leçebnitsı dlya prihodyaşih”, *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 13, 26 Nisan, s. 54. Yazıda Taşkent’te sadece bir doktorun mevcut olduğu ama halkın sayısının artmakta olduğu, bundan dolayı şehre hastane inşa edilmesi gerektiği bildirilmiştir.

Topoğrafya

“Raboti Voennno-Topografiçeskago otdela v 1870 goda”, (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 5, 22 Şubat, s. 24; S. 19, 7 Haziran, s. 78. Yazılarda askeri topoğrafya bölümünün 1870 yılında Taşkent, Şimkent ve Semerkant’ta yaptığı çalışmalar anlatılmıştır.

Horoşhin, A., (1871). “Sugut’. Topografiçesko-etnografiçeskie oçerki”, *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 46, 13 Aralık, s. 183-184. Semerkant’a bağlı Sugut’un topoğrafisi, etnografyasıyla ilgili bilgiler paylaşılmıştır.

M. N., (1871). “Topografiçeskiy oçerk Aralo-Kaspiyskoy nizmennosti”, *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 13, 26 Nisan, s. 51-52. Makalede Aral ve Hazar düzlüğünün topoğrafyası hakkında bilgiler verilmiştir.

Yeraltı Kaynaklar

“Zolotopromişlennost’ v Turkestanskom krae”, (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 23, 5 Temmuz, s. 91-92; S. 24, 12 Temmuz, s. 95-96. Makalede Türkistan’daki altın üretimi konusu ele alınmıştır.

Fabian, E., (1871). “O kul’djinskih kamennougol’nih kopyah v okrestnostyah ukr. Bayandan”, *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 34, 20 Eylül, s. 136. Gulca yakınlarındaki taşkömür ocağı hakkında bilgi verilmiştir.

Genoh, G., (1871). “Otskivanie podzemnih istoçnikov”, *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 13, 26 Nisan, s. 52-54. Makalede bor, arduvaz gibi yeraltı kaynaklarını nasıl incelemek gerektiği üzerinde durulmuştur.

Krauze, İ., (1871). “O neftyanih istoçnikah v Kokandskom Hanstve”, *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 2, 29 Ocak, s. 8-9. Makalede Hokand Hanlığı’nın petrol yatakları hakkında bilgi verilmiştir.

Sanayi, Zanat ve Üretim

“Lesopil’niy zavod v g. Vernom”, (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 33, 13 Eylül, s. 133. Makalede Almata’daki ağaç kesme fabrikası hakkında bilgi verilmiştir.

“O gornozavodskoy promişlennosti Kul’djinskago Hanstva”, (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 42, 15 Kasım, s. 166-167. Makalede Gulca’daki maden işletmeciliği hakkında bilgi verilmiştir.

“Remeslennaya deyatel’nost tadjikov’ Zaravşanskogo okruga”, (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 31, 30 Ağustos, s. 123-124. Makalede Zerefşan bölgesindeki Taciklerin zanaatları hakkında bilgi verilmiştir.

“Videlka tuzemnago oruciya v Turkestanskom krae”, (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 31, 30 Ağustos, s. 124. Makalede Türkistanlıların silahları ve bunların nasıl üretildiği hakkında bilgi

verilmiştir.

Kuşakeviç, A., (1871). "Gonçarniy promisel' v Hodcentskom' uезде", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 4, 14 Şubat, s. 17-18. Makalede Hucend uездindeki çömlekçilik anlatılmıştır.

İpekçilik

"Obyavlenie", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 7, 8 Mart, s. 29. İlanda bölge ipekçiliğini korumak için koza ihraç ve ithalatının yasaklandığı bildirilmiştir.

"Zametka o boleznii şelkoviçnih' çervey", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 2, 29 Ocak, s. 11-12. Makalede ipeğe zarar veren böceklerle nasıl mücadele edilmesi konusu ele alınmıştır.

Adamolli, Yu., (1871). "Razvedenie şelkoviçnih' çervey v Sredney Azii", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 36, 4 Ekim 1871, s. 143-145. Makalede Türkistan'daki koza bakımı üzerinde durulmuştur.

Raevskiy, N., (1871). "O merah dlya razvitiya i uluçşeniya şelkomotaniya v' Turkestanskom' kraye", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 1, 14 Ocak, s. 3-4. Makalede bölgedeki ipek üretimi ve işletmesinin durumu hakkında bilgi verilmiş, bu alanın geliştirilmesi için yazar tarafından 6 maddede öneriler sıralanmıştır.

İdare, Hukuk

"Zametki o Kogistane", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 22, 28 Haziran, s. 87-89. Makalede Zereşan'daki Kogistan Beyliği hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

G. (Greibenkin), A., "Rodoslavnaya Mangitskoy dinastii", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 14, 3 Mayıs, s. 55. Makalede Mangıt sülalesinin hanları hakkında bilgi verilmiştir.

"Magianskiye, Farabskiye i Kştutskiye vladeniya", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 3, 7 Şubat, s. 15. Makalede Zereşan'ın söz konusu bölgeleri hakkında bilgi verilmiştir.

"Namanganskiy okrug Kokandskago Hanstva", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 29, 16 Ağustos, s. 116. Makalede Hokand Hanlığı'na bağlı Namangan şehri ve civarı hakkında bilgiler paylaşılmıştır.

"Po voprosu ob uçastii poverennih v sud biev", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 23, 5 Temmuz, s. 91. Yazıda Rusların yerel halk mahkemelerine başvurmaması doğrultusunda karar neşredilmiştir.

"Rasporyajeniya Semireçenskogo oblastnogo naçal'stva", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 28, 9 Ağustos, s. 111-112. Gulca'nın işgalinden sonra Genel Valilik bölge halkına kendilerine yönetici seçmeleri, kölelerin azad edilmesi vs. konularda kararlar almıştır.

D. V., (1871). "Materialı dlya yuridiçeskoy statistiki Turkestanskago kraya", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 21, 21 Haziran, s. 84-85. Yazıda Türkistan'ın Hucend Uezdindeki hukuki davaların istatistikleri verilmiş, değerlendirmeler yapılmıştır.

Peyntal', P., (1871). "Po povodu zametok "O Narodnom samoupravlenii u Kara-Kirgiz" pomeşennih' v No. 2 Turkestanskij' Vedomostey", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 9, 22 Mart, s. 35-37. Makalede yazar Kırgızların yönetimi, örf-adetleri hakkında kendi bilgilerini paylaşmıştır.

Zagryajskiy, G., (1871). "Zametki o narodnom samoupravlenii u Kara-Kirgiz'", *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 2, 29 Ocak, s. 7-8. Makalede Kuzey Kırgızistan'daki Kırgızların idare şekli, gelenekleri, töreleri hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

Ziraat, Hayvancılık

"İrrigatsionniye rabotı v okrestnostyah Taşkenta", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 12, 19 Nisan, s. 50. Yazıda Taşkent etrafındaki sulama çalışmaları hakkında bilgi verilmiştir.

"O razvedenii v Sredney Azii amerikanskogo hlopka", (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S.

43, 22 Kasım, s. 172. Makalede Amerikan cinsi pamuğun bölgede iyi yetiştiği bildirilmiştir.

“O sostoyanii skotovodstva v Turkestanskom krae”, (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 3, 7 Şubat, s. 15-16. Yazıda Türkistan hayvancılığı hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

“O vinograde i vinodelii v Turkestanskom' krae”, (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 47, 20 Aralık, s. 186-187. Bu makalede Türkistan'daki üzümçülük ve şarap üretimi üzerine bilgiler, yerli üzüm çeşitleri hakkında bilgi verilmiştir.

“Opit poseva v Turkestane amerikanskogo hlopka”, (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 12, 19 Nisan, s. 50. Yazıda Türkistan'da Amerikan cinsi pamuğun yetiştirilme tecrübesi hakkında bilgi verilmiştir.

“Proizvodstvo hlopka v doline reki Borohudzir”, (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 2, 29 Ocak, s. 9-10. Makalede Doğu Türkistan'ın Borohucir Nehri Vadisindeki pamuk üretimi hakkında bilgi verilmiştir.

“Vinodelie v Taşkente”, (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 4, 14 Şubat, s. 19. Makalede şarap uzmanı N.N. Rayevskiy'in Taşkent'te üzümçülük ve şarap üretimi üzerine çalışmaları, yerli üzüm çeşitleri hakkında bilgi verilmiştir.

G. (Grebekin), A., (1871). “Bang”, *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 8, 15 Mart, s. 33. Makalede kenevirin tarihi, Türkistan'ın çeşitli bölgelerinde nasıl ve ne kadar yetiştirildiği, nerelerde kullanıldığı anlatılmaktadır.

Krauze, İ., (1871). “Po povodu opitov g. Raevskogo”, *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 8, 15 Mart, s. 34. Yazıda Raevskiy'in bölgede üzümçülüğü geliştirme girişimleri desteklenmiştir.

Mışenkov, D., (1871). “Neskol'ko slov po povodu nedostatka vodi v golodnoy stepi”, *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 39, 25 Ekim, s. 155-156. Makalede bozkırı sulama meselesi üzerinde durulmuştur.

Zen'kov, Pav., (1871). “Ekspluatatsiya zemnoy poverhnosti v Kirgizskoy stepi”, *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 2, 29 Ocak, s. 11; S. 10, 5 Nisan, s. 41-42; S. 24, 12 Temmuz, s. 96-97. Makale serisinde Kazak bozkırının tarım alanında kullanılma durumu ele alınmıştır.

Bitkiler, Ormanlar

“Zametki o flore i faune Zarafşanskoy dolini”, (1871). *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 1, 14 Ocak, s. 1-2. Makalede Zerafşan Vadisinin bitki zenginliği hakkında bilgi verilmiştir.

Fedçenko, A., (1871). “Neskol'ko slov o Professore N.N. Kaufmane”, *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 3, 7 Şubat, s. 16. Yazıda Moskova'da hayatını kaybeden Profesör Nikolay Kaufman'ın bölge bitkilerini araştırdığı anlatılmıştır.

Krauze, İ., (1871). “O kosmetičeskih' sredstvah', upotreblyaemih' tuzemnymi jeşinami Turkestanskogo kraya”, *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 47, 20 Aralık, s. 187. Makalede Türkistan bölgesindeki kadınların süs olarak kullandığı bitkiler ve karışımlar anlatılmıştır.

Krauze, İ., (1871). “Zametki”, *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 25, 19 Temmuz, s. 100-101. Makalede tıp ve sanayi alanlarında kullanılacak bölgede yetişen bitkiler hakkında bilgi verilmiştir.

Titov, (1871). “O lesovodstve v Kirgizskoy stepi”, *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 14, 3 Mayıs, s. 57-58. Makalede Kazak bozkırının en büyük eksikliği olan ormanlar üzerinde durulmuştur.

Sonuç

1871 yılına ait *Turkestanskiye Vedomosti* Gazetesi'nin sayfalarında Türkistan ile ilgili yüzden fazla hacimli makale neşredilmiştir. Bu makalelerde Türkistan'ın o devirdeki pek çok alanıyla ilgili meseleler gündeme getirilmiştir. Rusların öncelikli hedefinin o yıllarda bölgeyi her yönden keşfetmek olduğundan gazetede yazıların çoğu bu doğrultuda kaleme alınan yazılardan (rapor, bildiri, analiz, gezi notu vd.) oluşmuştur. Gazete yazarlarının büyük çoğunluğu Rusyalı

müelliflerdir. Gazete bölgeyle ilgili diğer Rus yayın organlarında neşredilen çalışmalarını bazen sütunlarına taşımıştır. *Turkestanskiye Vedomosti*, resmi bir yayın organı olmasına karşılık Türkistan halkı, tarihi, coğrafyası, dini, ekonomisi gibi pek çok konuda doyurucu ve birinci elden önemli bilgiler paylaşmıştır. O dönemin şartlarında gazete bazen adeta bilimsel dergi görevi de üstlenmiştir. Gazetede verilen istatistik veriler gerek ait olduğu dönemin tahlilini yapmak gerekse de günümüz Türkistan'ın durumunu ortaya koymak için karşılaştırmalı analiz imkânı sunmaktadır. Çarlık Rusya dönemindeki Türkistan'ın durumunu derinlemesine ortaya koymak için *Turkestanskiye Vedomosti* Gazetesinin 1918 yılına kadarki bütün sayılarının (6406) incelenmesi son derecede elzemdir.

Summary

The history of Turkestan of the Tsarist Russia period is still not fully studied and presented. The *Turkestanskiye Vedomosti* Newspaper, which was the official publication of the General Governorship of Turkestan between 1870-1917, is one of the periodicals which thoroughly reflected that period of the Turkestan history. In this study, the issues of the newspaper in 1871 were examined scrupulously. As the result of the study and evaluation of the newspaper, it has been concluded that the newspaper is an important source of information in multiple areas, such as the history of Turkestan, its culture, social structure, cities, education and economy of that period. The newspaper articles cover the topics of peoples and ethnic groups living in the region, its geographical features and policies of other states towards the region. In this newspaper, ambitions of Russia towards the region are reflected in the best way.

The newspaper contributed to the expansion of the Tsarist Russia to the East by delivering information to the necessary places and people providing unity of powers for solving issues, data accumulation and achievement of success of Russia in Turkestan.

On the pages of the *Turkestanskiye Vedomosti* of 1871, more than a hundred big articles about Turkistan were published. In 48 issues of the newspaper studied articles on archeology, biology, stock market, geography, religion, education, economy, entomology, ethnography, folklore, animal farming, law, geology, statistics, cosmetics, mining, finance, publishing, architecture, paleontology, industry, travel, medicine, history, commerce, topography, transportation, craft and agriculture were published.

Issues related to many areas of life in Turkestan of that period were brought up in these articles. Since the primary goal of Russia in those years was to explore the region far and wide, most of the articles in the newspaper are written in the form of report, declaration, analysis, travel note etc. The vast majority of the newspaper writers are Russian authors. The newspaper sometimes carried to its columns the articles related to the region, which were published in other Russian media organs. Although the *Turkestanskiye Vedomosti* was an official media organ, people of Turkestan were able to share important firsthand information on a number of topics such as history, geography, religion and economy. In the conditions of that time, the newspaper sometimes served as a scientific journal. The statistical data issued in the newspaper provides the opportunity for comparative analysis of both the period to which it belongs and today's Turkestan. It is essential to study all the issues (6406) of the *Turkestanskiye Vedomosti* Newspaper until 1918 in order to reveal the situation in Turkestan in the period of Tsarist Russia in depth.

Kaynakça

- Ayagan. B. (gl.red) (2005). Zagryajskiy Grigoriy Semenoviç, *Kazahstan natsional'naya entsiklopediya*, (C. 2, s. 367), Almata: Kazak entsiklopediyası.
- Babadjanova, Alima. (1990). *Evgeniy Karloviç Betger- istorik, bibliyograf, bibliotekoved (1917-1956 gg.)*, (Doktora Tezi), Taşkent Devlet Üniversitesi, Taşkent.
- Bashanov, Mihail. (2005). Grebenkin Afanasiy Davidoviç, *Russkiye voennye vostokovedi do 1917 goda. Biobibliografiçeskiy slovar'*, s. 66, Moskva: Vostochnaya literatura.
- Betger, Evgeniy. (1926). *Pereçen pomeşennih v "Turkestanskiy Vedomostyah" statey i zametok, otnosyaşihya do oblastey, nune vkhodyaşih v Tadzhikistan*, Taşkent: Pravitel'stvo TASSR.
- Betger, Evgeniy. (1927). Rospis stat'yam i zametkam po istorii i arheologii Sredney Azii, pomeşennim v gazete "Turkestanskiy Vedomosti" za vremya ee suşestvovaniya (28 aprelya 1870 - 15 dekabrya 1917), V.V. Bartholdu *Turkestanskiy druz'ya, uçeniki i poçitateli*, Taşkent, 481-531.
- Egamberdiyev, Mirzahan, (2002). *Türkistanskiy Vedomosti Gazetesi"ne göre Türkistan'da ruslaştırma siyaseti (1870-1917)*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Egamberdiyev, Mirzahan. (2005). Çarlık Rusyası'nın Türkistan'daki eğitim politikası (1870-1917), *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), s. 103-108.
- Fokin, N. (2000). Zabıty vostokoved: A. Horoşhin, *Gipanis*, 33, Erişim adresi: <http://www.gipanis.ru/?level=1087&type=page>.
- Horoşhin, Aleksandr. (1872). Samarkand, *Turkestanskiy Vedomosti*, S. 44, 7 Kasım, s. 177-178.
- Horoşhin, Aleksandr. (1876). *Sbornik statey kasayuşihya Turkstanskago kraya*, Taşkent: tipografiya i hromolitografiya A. Tranşelya.
- Kartayeva, Tattıgul. (2001). *Gazeta "Turkestanskiy Vedomosti": (1870-1917 gg.) kak istochnik istoriı etnografii Kazahstana. Bibliografiçeskiy ukazatel'*, Almata: Gylym.
- Kartayeva, Tattıgul. (2007). "Turkestanskiy Vedomosti"- etnografiçeskie rasskazi. biblioteka kazahskoy etnografii. 44 Tom., 2-oe Dopolnennoe. *Sbornik Kommentarii*, Astana: Altın Kitap.
- Kartayeva, Tattıgul. (2019). Kazak ve Turkestanskiy Vedomosti gazeteleri ışığında 20. yüzyıl başı Kazak basınında Türkiye konulu haberler, *19 Mayıs'ın 100. Yıldönümünde Atatürk ve Türk İstiklâli Uluslararası Sempozyumu (15-18 Mayıs 2019)*, Ankara: Yorum matbaacılık.
- Kerimova, Hatice. (2019). *Türkistan Genel Valiliği'nde idari sistemin oluşumu ve gelişim süreci (1865-1897)*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. Erişim adresi: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/ET001084.pdf>.
- Kudinova, Ol'ga. (1982). "Turkestanskiy Vedomosti"- pervaya peçatnaya gazeta v Sredney Azii: 1870-1900, Moskova: İzdatel'stvo Lomonosovskogo Universiteta.
- Lyuşkeviç, Fanya. (1971). Etnografiçeskaya gruppa İrani, *Zanyatiya i bit narodov Sredney Azii*, Leningrad: Nauka, 36-72.
- Makarov, İ.V. (2019). 'Bolşaya igra' v 1880-1890-h gg. v otrajenii gazetı 'Turkestanskiy Vedomosti', *Voprosı istorii, arheologii, politiçeskih nauk i regionovedeniya. sbornik materialov XV vserossiyskoy (s mejdunarodnum uçaştıyem) nauçnoy konferentsii studentov, mağistrantov, aspirantov i molodih uçenuh. 29-30 aprelya 2019*, (s. 31-35), Tomsk: İzdatel'skiy dom Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta.
- Nurbekov, Saken. (2006). *Turkestanskiy Vedomosti: istoriya, ekonomika, politika*. Ders kitabı, Almata: Al Farabi Üniversitesi Yay.
- Ostroumov, Nikolay. (1908). *Sartı. Etnografiçeskie materialı (obşiy oçerk')*, Taşkent: tipografiya gazetı "Sredneaziatskaya Jizn".
- Rijenkov, M.R.. (1986). *Gazeta "Turkestanskiy Vedomosti": 1970-1917 gg.*, *Voprosı istorii*, S.

- 10, 178-183. Erişim adresi: <https://biblio.kz/m/articles/view/%D0%93%D0%90%D0%97%D0%95%D0%A2>
- Sunbetbayeva, Sandugash. (2018). The newspaper "Turkestanskiye Vedomosti" and the beginning of the development of the history of the press in Central Asia, *Bilig*, S. 84, Kış, 1-21.
- Şadmanova, S.B. (2009). Arhivnie dokumentı - vajnyı istoçnik izuçeniya istorii periodičeskoj pečati Turkestana. Po materialam Tsentral'nogo Gosudarstvennogo Arhiva Respubliki Uzbekistan, *Vestnik Arhivista*, 3(107), 23-37.
- Şahingöz, Mehmet & Egamberdiyev, Mirzahan. (2009). Çarlık Rusya'sının Türkistan'ı Rusya'ya entegrasyonu politikasında 'Turkestanskiye Vedomosti' gazetesinin yeri, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(4), 572-583.
- Şuşkova, Margarita. (2015). *Organizatsiya upravleniya Turkestanom v načale XX veka*, (Doktora Tezi), Rusya Devlet Sosyal Bilimler Üniversitesi, Moskva, Erişim adresi: http://www2.rsuh.ru/binary/2634639_38.1448894210.29532.pdf.
- Taşagıl, Ahmet. (2012). Türkistan, *İslam Ansiklopedisi*, (C. 41, s. 556-560), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tohtiyev, Ş.R. (2012). Kratkaya istoriya Samarkandskih i Buharskih 'İrani', *Evraziyskiy Curnal Regionalnıh i Politiceskih İssledovaniy*, C. 33, S. 287, s. 124-129.
- Tölepbay, Möldir. (2019). "Türkistan Ualeyatı" gazetesinin algaıkı avtorı - Şahmardan İbragimov, *Literary portal*, Erişim adresi: <https://adebiportal.kz/en/blogs/view/3609>.
- Turkestanskiye Vedomosti*, 1871, S. 1, s. 48, Tipografiya okrujnogo ştaba; S. 1, 14 Ocak 1871, S. 3, 7 Şubat 1871, S. 5, 22 Şubat 1871